

components from one language are transforming to other components through linguistic phenomena such as borrowing, tracing, transposition, interference, diffusion, switching codes, mixing codes, etc. But in linguistics are often confused the terms "code switching" and "mixing codes". Motivated and informed transition means switching codes, unwarranted and unconscious - mixing codes. Different approaches of linguists to definite problem show that switching codes is given different statuses speakers, social position, gender orientation, and others. A factor that makes switching codes may be changing role of the speaker. The theme of communication also affects the choice of code. If the speaker can predict and plan some extent the impact of a factor, the PC is on the verge of natural speech flow: at the end of phrases, syntax period, and in the most peaceful terms of communication - after discussion of a particular topic. With a high degree possession of different codes and subcodes when their use is largely automated the process of code switching can not be realized by the speaker, especially in cases where other code (subcodes) is not used fully and fragmentary. For example, speaking one language, one can embed in your language elements of other languages - phraseological units, modal words, interjections, particles, etc.

Code switching mechanisms ensure mutual understanding between the people and the relative comfort of the process of verbal communication. Conversely, the inability of the individual to vary their language depending on the communication, commitment to only one code (or subcodes) is seen as an anomaly and may lead to deviations communication.

So real culture of verbal communication provides ability of participants of communication to code switching. This mechanism operates in conditions where the speaker can choose the linguistic means of some of their repertoire. In other words, this mechanism uses different versions of linguistic expression communicative intentions of the speaker (options may belong different languages as well as various subsystems of a language). The code switching - is a form of linguistic variation, which is essential for the normal process of verbal communication.

Key words: language contact, artistic text, the language code, switching codes ,english utterances.

УДК 811.161.2'42

Л. І. Хаценко,

к. філол. н., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

ЗВЕРТАННЯ В «КОБЗАРІ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються проблеми лінгвостикету та використання етикетних формул звертань у «Кобзарі» Тараса Шевченка. Іде мова про стилістичне навантаження звертань, аналізуються особливості звертань, виражених ключним відмінком, виділяється 8 різних лексичних груп звертань.

Ключові слова: лінгвостикет, формули лінгвостикету, звертання, Тарас Шевченко, стилістичне навантаження.

За багатовікову історію український народ виробив і відшліфував самобутню систему мовного етикету, який є феноменом і виразником загальної культури народу, універсальною моделлю мовної діяльності українців. Знання системи мовного етикету і повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини є своєрідним показником зрілості нації. Прийнято розрізняти поняття мовного та мовленнєвого етикету. Мовний етикет – це «сукупність словесних форм ввічливості» [6: 12], мовленнєвий етикет – це «застосування етикетних одиниць в конкретних актах спілкування» [12: 34]. У даній статті розглядатимуться проблеми лінгвостикету, тобто аналізуватиметься і парадигма етикетних одиниць кожної стандартної етикетної ситуації, і вибір мовцем певних одиниць у конкретній комунікативній ситуації.

Питанням лінгвостикету присвячені монографія Світлани Богдан «Мовний етикет українців: традиції і сучасність» [3], а також праця Ярослава Радевича-Винницького «Етикет і культура спілкування» [12]. Автори цих праць, в першу чергу, розглядають мовний етикет як функціональну підсистему мови із своєю парадигмою знаків для кожної стандартної етикетної ситуації, а також подають велику кількість практичних порад з мовленнєвого етикету та поведінки на кожен день.

Проблеми лінгвостикету українців висвітлювали також Марія Білоус («Мовленнєвий етикет українського народу», «Заговори, щоб я тебе лобачив») [1 і 2], Алла Коваль («Ділове спілкування») [6], Євгенія Чак («Мовний етикет: «Дорогий друже!», «Бажаю щастя!») [17]. Важливі аспекти вивчення мовного та мовленнєвого етикету розглядаються у статті Ольги Миронюк «Історія граматичних засобів ввічливості в українській мові» [9]. Цікаві відомості з історії етикету різних народів та корисні поради щодо використання етикетних норм у спілкуванні містить книга Ольги Корніяк «Мистецтво гречності» [7].

Проблеми мовного та мовленнєвого етикету цікавлять не лише українських, а і російських дослідників. Цим проблемам присвячені, наприклад, роботи російських учених Д. Лихачова [8], В. Гольдіна [5], Н. Формановської [16].

Дослідники визначають етикет як систему стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їх соціальних ролей та рольових позицій відносно один одного в офіційних і неофіційних обставинах. Отже, мовний і мовленнєвий етикет відображають правила мовної поведінки, властиві мовцям на певному історичному зрізі. Самобутність кожного народу поряд із традиціями, ціннісними орієнтаціями, культурою виявляється передусім у мовних стереотипах поведінки. У них концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формувалися століттями. Стереотипність поведінки виявляється у тому, що кожен мовець не створює щораз нову формулу, а може скористатися однією із можливих (і найбільш придатних) для взаєморозуміння. Сукупність цих можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації. Структуру мовного етикету визначають ті основні

елементи комунікативних ситуацій, які властиві всім мовцям: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, згода, відмова, похвала, запрошення.

Правила мовного етикету становлять особливу групу стереотипних стійких формул спілкування, що реалізуються в одиницях лексичного («Добрий день!», «Вибачте!», «Дякую!» і т. д.), фразеологічного («Ні цуху, ні пера!» тощо) і частково граматичного рівнів (ужиток займенникових форм пошанної множини, ключної форми, наприклад: *тато казали, бабуся стомилися; мамо, дівко, добродію*) [2: 99].

Лінгвоетикет є явищем загальномовним і функціонально диференційованим. Але водночас лінгвоетикет є явищем індивідуальним, адже кожна людина, добираючи зі скарбниці рідного народу найдоцільніше в конкретній ситуації етикетне слово чи вираз, узгоджує цей вибір із власними уподобаннями, тобто підходить до вибору етикетних формул творчо.

Талант кожного мовця полягає у вмінні вибрати із традиційних для українців формул лінгвоетикету доречну формулу залежно від ситуації, врахувавши специфіку адресата (його вік, стать, характер взаємин, їх тривалість), умови спілкування (де, коли і за яких обставин це відбувається), регіональні особливості, стиль. Тому дослідження етикетних формул, використаних у «Кобзарі» Т. Шевченка, є цікавим та актуальним. Т. Г. Шевченко – глибоко народний український поет, вірші і поеми якого сповнені духом народної творчості, близькі до народного фольклору, а фольклорний матеріал найглибше відбиває менталітет українця. Існує багато перекладів поезій Т. Шевченка, зокрема, «Заповіт» геніального поета перекладено ста сорока п'ятьма мовами народів світу. У «Кобзарі» Т. Г. Шевченка маємо поезії, написані не лише українською, а й російською мовою. Порівняння етикетних формул, вжитих у поезіях, написаних українською мовою, та у поезіях, написаних російською мовою, також може дати цікаві результати, особливо з точки зору дослідження виявів міжкультурної комунікації.

Серед етикетних формул, вжитих у «Кобзарі» Т. Шевченка, переважають формули звертань. Серед цих формул звертань можна виділити звертання до неістот, до рослин, тварин та птахів, звертання закоханих, слова-регулятиви, слова-індекси, звертання за власними іменами, звертання до Бога. У текстах функціонує багато звертань до неістот: «...*моя ненько, моя Україно*», «*Україно! Мій любий краю неповинний!*», «*Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!*», «*Дужий і старий, широкий Дніпре, не малий! О мій Словутцю преславний!*», «*Вітрило-вітре мій єдиний! Легкий, крилатий господине!*», «...*вітре буйний!*», «...*буйнеський!*», «*Хортице! сестро...*», «*яниво непополитая*», «*Раю! раю! Темний гаю!*», «*білолиций!*» (до місяця), «*Місяцю мій ясний, мій друже!*», «*Місяченьку! Наш голубоньку!*», «*Святий, огненний господине*» (до совця), «*Ой хустино, хустиночко!*», «*думи мої, думи, квіти мої, діти, сизокриці мої голуб'ята...*».

Часто вживаються звертання до Бога: «*О Боже мій милий!*», «*Боже милий!*», «*Боже ти мій, Боже!*», «*О милий Боже України*», «*всецерний Боже*».

Розмаїтістю і красою вражають звертання закоханих: «*пташко*», «*зоре моя*», «*серце моє*», «*рибко*», «*доле моя*», «*соколе мій милий*», «*Серце моє кохане!* *Мій батечку, мій братику! Серце моє!*».

Дуже поширеними у «Кобзарі» є звертання, виражені словами-регулятивами – іменниками, які регулюють взаємини між співрозмовниками відповідно до мовленнєво-етикетних стандартів і норм, узвичаєних у певному суспільстві. Функція звертання у комунікативному використанні цих слів переважає над функцією називання, це слова *пан, добродій, друг, товариш, брат, сестра, батько* (в *неродинному значенні*):

«*пани-брати*», «*батьку отамане*», «*друже мій*», «*друже-брате*», «*діти козацькі!*».

У мові поезії «Кобзаря» зустрічаємо звертання, виражені словами-індексами, які вказують на соціально-мовленнєвий статус людини, тобто її вік і стать, рід занять, вид спорідненості, стан, титул: «*Доню моя, доню моя, цвіте мій рожевий!*», «*дитя моє*», «*дівчата, рожеві квіти*», «*чорнобриві*» (звертання до дівчат), «*бандуристе, орле сизий!*», «*Бабусенько, голубонько, серце моє...*», «*Прости мені, мій батечку, що я наробила! Прости мені, мій голубе, мій соколе милий!*», «*Не плач, сину, моє лихо! Оддам тебе, мій голубе, а сама загину*», «*Сини мої! орли мої! діти!*».

Більшість вжитих у звертаннях іменників стоїть у формі кличного відмінка, що є однією із норм української граматики. Цікавим є той факт, що навіть у поемі «Слепая», написаній російською мовою, Т. Шевченко у багатьох етикетних формулах звертань зберігає кличний відмінок, хоч, за нормами російської граматики, треба було вжити називний відмінок: «*Не плач, Оксано!*», «*Дитя моє! Моя Оксано!*», «*Поцелуй меня, Оксано!*», «*Мамо, мамо! Ты говорила всё такое, что страшно стало*», «*Усни, Оксано*», «*Оксано бедная, молись, молись Богу...*», «*А ты смеешься, мамо, хочешь?*», «*О мой покой! Зачем покинул ты меня?*», «*дочь моя, Оксано*».

Слід зазначити, що в інших випадках у поезіях «Слепая» та «Тризна», написаних російською мовою, у звертаннях вживається, відповідно до норм російської граматики, форма називного відмінка: «*осенний полдень, полдень ясный*», «*птицы вольные, сестрицы*», «*друзи*», «*счастливое братство*», «*моє світло*», «*пришлец убогий, неизвестный*», «*О святая! Святая родина моя*».

Багато суперечок викликає наступна проблема: як традиційно зверталися до рідних та близьких українці – на «ти» чи на «Ви»? Звертання на «Ви» позначає нашу сукупність, що є в кожному, ловагу до Роду, до предків, пам'ять про яких передається з покоління в покоління. Звертання на «Ви» – це визнання повноти і цілісності світу індивіда. Але займенник «ти» є виразником близьких стосунків між людьми. Він передає повагу, що виникла на основі дружби, товаришкості чи кохання [14: 10]. Т. Шевченко у формулах звертань надає перевагу звертанням на «ти»: «*Мамо! Мамо! Що ти робиш?*», «*Діду, серце, голубчику! Заграй яку-небудь!*». У поезіях, присвячених І. Котляревському, Г. Квітці-Основ'яненку, Марку Вовчку, М. Костомарову, А. Козачковському, М. Маркевичу, М. Гоголю поет вживає звертання на «ти»:

*Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!* [18: 16];
*Батьку ти мій, друже!
Співай же їм, мій голубе...* [18: 52],

Світе мій!

Моя ти зоренько святая!

Моя ти сило молодая!

Світи на мене, і огрій,

І оживи моє побите

Убоге серце, неукрите,

Голоднее!

О доле!

Пророче наш! Моя ти доне [18: 523];

Ти смієшся, а я плачу,

Великий мій друже [18: 212].

Звертання на «Ви» Т. Шевченка вживає з метою створення іронічного зображення:

Старенька сестро Аполлона,

Якби ви часам хоч на час

Придбали-таки до нас

Та, як бувало во дні оні,

Возвисили б свій божий глас

До оди тихо чепурної,

Та й заходилися б обоє

Царів абоощо воспівать [18: 378].

У звертаннях переважають ласкаво-пестливі форми (*місяченьку, буйнесенький, батечку, доню, пенько, голуб'ята, голубонько, лебедонько, тополенько, ттацко, рибко*), але трапляються і звертання в грубій формі (*свинне, чортів сину, собако, скажені собаки, вражі ляхи, людоїди*).

Фіксуються випадки вживання діалектної форми у звертанні:

Наша думи, наша пісня

Не вмере, не загине...

От де, люде, наша слава,

Слава України! [18: 51].

Творчість Т. Г. Шевченка надзвичайно близька до народної творчості. Про це свідчать і етикетні формули звертань, які використовуються у його поезіях. Одночасно етикетні формули звертань у «Кобзарі» геніального поета розкривають особливості його індивідуально-авторського стилю. Особливо перспективним, на наш погляд, є поглиблене дослідження етикетних формул звертань у всіх творах Т. Г. Шевченка.

Література

1. Білоус М. Заговори, щоб я тебе побачив / М. Білоус // Антисуржик. – Львів: Світ, 1994. – С. 19 – 23.
2. Білоус М. Мовленнєвий етикет українського народу / М. Білоус // Мова і духовність нації. – Львів: НМКВО, 1991. – С. 74 – 81.
3. Богдан С. Б. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. Б. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.

4. Бондарко А. В. Семантика лица / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. – Санкт-Петербург: Наука, 1991. – 184 с.

5. Гольдин В. Е. Речь и этикет: Книга для внеклассного чтения учащихся 7 – 8 классов / В. Е. Гольдин. – М.: Просвещение, 1983. – 109 с.

6. Коваль А. П. Ділове спілкування / А. П. Коваль. – К.: Либідь, 1992. – 278 с.

7. Корніяк О. Мистецтво гречності / О. Корніяк. – К.: Либідь, 1995. – 93 с.

8. Лихачёв Д. С. Литературный этикет древней Руси / Д. С. Лихачёв // Труды отдела древнерусской литературы. – М. – Л.: Наука, 1961. – Т. 17. – С. 5 – 16.

9. Миронюк О. М. Історія граматичних засобів ввічливості в українській мові / О. М. Миронюк // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 55 – 63.

10. Плющ Н. П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н. П. Плющ // Українська мова і сучасність. – К.: НМКВО, 1991. – С. 90 – 98.

11. Пономарьов А. Народний етикет / А. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 145 с.

12. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування / Я. К. Радевич-Винницький. – Львів: СПОЛОМ, 2001. – 224 с.

13. Слухай Н. Світ сакрального слова Т. Шевченка / Н. Слухай. – К.: Агрармедіагруп, 2011. – 227 с.

14. Стельмахович М. Мовний етикет / М. Стельмахович // Культура слова. – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 1981. – Вип. 20. – С. 25 – 34.

15. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Народознавство. – 1997. – № 38. – С. 198 – 207.

16. Формановская Н. И. Речевой этикет / Н. И. Формановская // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 413 – 414.

17. Чак Є. Мовний етикет: «Дорогий друже!», «Бажаю щастя!» / Є. Чак // Дивослово. – 1998. – № 1. – С. 23 – 25.

18. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Дніпро, 1974. – 623 с.

Л. И. Хаценко,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ОБРАЩЕНИЕ В «КОБЗАРЕ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье рассматриваются проблемы лингвоэтикета и использования этикетных формул обращений в «Кобзаре» Тараса Шевченко. Анализируются стилистические особенности обращений, выделяются различные лексические группы обращений.

Ключевые слова: лингвоэтикет, формулы лингвоэтикета, обращение, Тарас Шевченко, стилистическая нагрузка.

L. I. Hatsenko,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

THE ADDRESS IN «KOBZAR» BY TARAS SHEVCHENKO

This article deals with the problems of linguo-etiquette and the usage of etiquette formula, the most important of which is address in "Kobzar" by Taras Shevchenko. The article deals with the stylistic effect of the address in T. Shevchenko's poetry. The addresses expressed by vocative Case are considered. In the article eight different lexical groups of the address are selected. The meanings of these words, their stylistic function in the texts are described. The article is dedicated to the words with the formants. The attention is focused on the functions of suffixes. The article traces with peculiarities of T. Shevchenko's language and style.

Key words: linguo-etiquette, linguo-etiquette formula, Taras Shevchenko, address, expressed by vocative Case, stylistic effect.

УДК 811.161.2+003

О. В. Щербак,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського, магістр

МОРФОЛОГІЧНЕ ВИРАЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ ЗНАКІВ У КОДОВИХ СТРУКТУРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ О. К. ГЛУШКА)

У статті з'ясовано сутність поняття ключового знака як структурного елемента семіотичного коду, визначено частини мовні різновиди ключових знаків у прозових творах О. К. Глушка та подано аналіз найбільш частотних морфологічних категорій, уживаних для їхньої формальної репрезентації.

Ключові слова: код, ключовий знак, морфологічна категорія.

У сучасному вітчизняному мовознавстві спостерігається тенденція до встановлення лінгвістичного статусу кодових сполук, які виступають маркерами просторової організації текстів. Зважаючи на те, що ці одиниці мають різне змістове навантаження, вони характеризуються й неоднорідною структурою, тобто до їхнього складу можуть входити як одна, так і декілька мовних одиниць. Це зумовлено насамперед тим, що основна функція кодів полягає в забезпеченні ними розуміння між автором і читачем у ході комунікативної взаємодії. Власне тому під кодом розуміється «сума способів переходу між формою та змістом» [7, с. 14]. Проте змістовий стрижень кодових структур реалізується в їхніх ключових знаках (далі – КЗ), тобто таких складниках, що за своєю сутністю є концептуально значущими, максимально інформативними та семіотично вагомими. З огляду на це

абсолютно релевантним вважається той факт, що КЗ можуть мати доволі широкий формальний діапазон, тобто для їхньої репрезентації адресат мовлення цілком вмотивовано вдається до використання різних лексико-граматичних розрядів слів, а також морфологічних категорій.

Вивчення особливостей формального вираження КЗ у кодових структурах сприяє визначенню їхнього загальнокомунікативного потенціалу та встановленню найбільш ефективних способів мовленнєвого представлення, що, у свою чергу, детермінує семантичні й синтаксичні ознаки цих вербалізованих елементів, а також вказує на прагматичні настанови автора тексту. В сьогоденній комунікативній парадигмі лінгвістичної науки такі дослідження є актуальними й перспективними як в суто теоретичному аспекті, що полягає в систематизації основних положень лінгвосеміотики для розробки нових теорій функціонування кодів у текстовій площині, так і в прикладному, скерованому на формальне та змістове моделювання кодової матерії всієї мовної системи.

Проблема функціонування кодів порівняно недавно стала перебувати в полі зору дослідників. Одним із перших про їхню роль та комунікативну потужність заговорив Р. Барт, який і запропонував типологічну класифікацію кодів, яка на сьогодні вважається універсальною. В ній представлено п'ять типів семіотичних одиниць – герменевтичні, семічні, символічні, проайретичні та гномічні [1]. Багато питань із теорії кодової організації текстів різних стилів мовлення висвітлено в працях О. С. Бразговської, Дж. Ділі, У. Еко, Ю. М. Лотмана, В. О. Лукіна, Г. Г. Поченцова, А. Б. Соломоника, Н. І. Степанової, О. В. Хлебнікової, Л. Ф. Чертова та ін. Однак і досі поза увагою мовознавців залишається питання, пов'язане зі встановленням специфіки плану вираження цих лінгвосеміотичних структур, хоча є деякі спроби їхнього морфологічного аналізу (роботи О. С. Фоменко та С. І. Кондратенко), але вони позбавлені системного характеру, що й наголошує на необхідності більш детального опрацювання окресленої проблематики.

Мета статті полягає у визначенні найбільш частотних морфологічних категорій, уживаних для вираження КЗ у кодових структурах.

Матеріалом для дослідження фактичного матеріалу обрано прозові твори О. К. Глушка, а саме роман «Кінбурн» та оповідання зі збірки «Маслиновий гай», під час аналізу яких виявлено понад 700 семіотичних одиниць.

На мовному рівні досліджуваних творів морфологічний статус КЗ у кодових сполуках детермінують морфологічні категорії. Беручи до уваги частини мовні належність КЗ кодів, а також їхнє семіотичне походження, проаналізуємо пріоритетні морфологічні категорійні парадигми кодових одиниць за класифікацією Р. Барта.

Герменевтичні коди. Серед морфологічних різновидів КЗ цих кодів найбільш активним є дієслово, що як самостійна частина мови характеризується за допомогою «категорії особи, часу, стану, виду, способу» [5, с. 159]. Проте аналіз морфологічних моделей герменевтичних кодів показав, що семіотичного статусу їм надають лише три морфологічні категорії.

Так, на першому місці перебувають дієслова дійсного способу (75,8%), що «не маючи специфічних формальних (морфемних) засобів вираження» [там само,